

Віра Кандинська

ВІЧНИЙ КАРНАВАЛ

Пошук національної ідентичності — одна з центральних проблем українського кінематографа 1960 — 70-х років, зокрема провідної течії, яка дістала назву „поетичне кіно”. Звертання до народної культури як сукупності звичаїв, вірувань, етичних та естетичних норм, глибинний зв'язок з фольклорними традиціями об'єднує фільми Сергія Параджанова („Тіні забутих предків”), Юрія Іллєнка („Вечір на Івана Купала”, „Білий птах з чорною ознакою”), Леоніда Осика („Камінний хрест”).

Глибини народного світосприйняття вабили й творців відомої екранізації повісті Гоголя „Пропала грамота” (1974) - автора сценарію поета Івана Драча, режисера Бориса Івченка та виконавця головної ролі Івана Миколайчука, котрий став повноправним співавтором картини. Однак, на відміну від згаданих картин, у „Пропалій грамоті”, безсумнівно домінує сміховий, карнавальний струмінь.

Автори фільму блискуче відтворюють атмосферу „Вечорів на хуторі біля Диканьки”, із залученням як самої повісті, так і безпосередніх джерел, до яких звертався Гоголь: інтермедій, вертепу, творчості „мандрованих дяків” - мандрівних студентів і бурсаків ХУІІ-ХУІІІ ст., а також народних обрядів, пісень, анекдотів та приказок. Карнавальний пафос змін і оновлення, веселої відносності будь-якої влади та ієрархічного становища звучить у „Пропалій грамоті” на повну силу.

Гоголівський пролог до повісті - посилення на знайомого дяка Хому Григоровича, який у свою чергу посилається на свого діда, - в кінострічці трансформовано у

зачин народного театру. За карнавальною традицією пересипаючи свою промову лайками й народними примовками на зразок „Як рубає - то до пупа, а як бреше - то ще нижче!”, Хома Григорович оповідає учням бурси про свого діда - козака Василя та пропонує хлопцям розіграти історію про те, як Василь їздив до Петербурга, щоб за дорученням козацької громади передати грамоту самій цариці. Ролі розподіляються між бурсаками-лицедіями на очах у глядача. Постаті учнів бурси введено не випадково. Адже бурсаки й студенти, з одного боку, були популярними персонажами інтермедій та інших комічних дійств, а з другого - творцями й активними поширювачами сміхових творів.

За провідний принцип сюжету взято амбівалентну карнавальну концепцію увінчання-розвінчання. Після піднесеної сцени війни, де козак Василь постає справжнім героєм, його представлено в звичайній селянській хаті задіяного в суто жіночій справі: розмотуванні вовни. В таких обставинах він видається смішним і безпорадним: боїться сварливої жінки, не може знайти шапки на

власній голові тощо. Але посланці від полкового писаря вручають Василю грамоту для цариці й усе враз змінюється. Шанобливе ставлення до Василю місії численних односельців, народні пісні, які співають йому на дорогу, а також урочистий „Запорозький марш” підносять козака в очах глядачів. Дріб'язкова сварка з козаком, який врешті стає Василем помічником та побратимом, дещо розвінчує центральний образ, який знову увінчано в сцені, коли Василь мужньо захищає селянський лан від панів-мисливців, котрі, полюючи на перепелів, толочать кінсьми житю.

Особливим сенсом наповнене у фільмі карнавальне дійство перевдягання. Вперше обмінявшись одягом на знак побратимства, козаки здійснюють карнавальне переміщення, рух-навіпаки і опиняються в пеклі - своєрідному антисвіті або „світі навиворіт”, який має всі ознаки дійсності, „справжнього світу”, проте існує за власними, „перевернутими” законами. Козаки не здатні осягнути цих законів, тому їх знову

розвінчано й осміяно хитрими бісами. Однак Василь має над мешканцями пекла безсумнівну перевагу - саме його світ є справжнім, достеменним, а отже - сильнішим (одного плювка в бісівські карти з усвідомленням примарності „антисвіту" досить аби перетворити пекло на сон) - і козаки знову відновлюють свій статус героїв.

Друге перевдягання побратимів, що вбираються в святковий одяг перед зустріччю з царицею, дорівнює повній зміні сутності. Непереможні козаки в царському палаці перетворюються на нікчемних блазнів, принижених і осміяних, не здатних відстояти свою точку зору. І повертається Василь у село ні з чим. Проте, як відомо, карнавальний сміх є амбівалентним. Заперечуючи, він стверджує, ховаючи - відроджує. Патетичний фінальний епізод з прийняттям у козаки юного хлопця, Василевого односельця, озвучений тим самим "Запорозьким маршем", відновлює динамічну рівновагу. Тому і залишаються образи козаків привабливими для глядача, а „Пропала грамота" не перетворюється з

амбівалентної комедії в однозначну трагедію.

Досить яскраво виражена у фільмі й вертепна традиція. Підкреслено умовний світ (до штучності мальовничі декорації, костюми, неприховано бутафорський реквізит) населяють своєрідні маски-узагальнення - козак, його жінка, побратим, чорт, які нагадують вертепних ляльок. Образ народної маски або ляльки також глибоко карнавальний. Адже лялька, котра незмінно переходить з вистави у виставу, по суті невмируща. Вона може прожити скільки завгодно життів, примірити на себе будь-яке життєве становище, бути увінчаною і розвінчаною, але ніколи не мертвою. Композиція фільму також нагадує вертеп - окремі сцени „нанизано" довкола образу козака Василя у вільному порядку. Здається, якщо переставити їх місцями, а то й викинути котрийсь епізод, сюжет практично не зміниться. Цікаво, що автори „Пропалої грамоти" під час створення фільму не раз вдавалися до імпровізації. Це єднає їх з вертепниками, які взагалі не мали сталого тексту, раз у раз довільно будуючи своє дійство з окремих самодостатніх сцен. Як відомо, вертепний театр свого часу

неодноразово терпів утиски з боку влади. Його вистави заборонялися, вертепників переслідувала поліція, за рішеннями суддів робилися купюри текстів, окремі ляльки знищувалися. Кінофільм „Пропала грамота" також зазнав репресій, потрапивши до глядача лише в 1984-му - через десять років після створення. Проте він, безсумнівно, лишається актуальним і сьогодні.

Звернення до народно-карнавальної культури в показі українських реалій було вдалою знахідкою авторів. Непереможний життєствердний дух, відчутний в усіх карнавальних формах і символах, відчуття могутньої єдності народу, сповненого природної сили і волі до життя, відчуття безперервного часового плину і вічного оновлення світу, в якому ще не сказане останнє слово - все це утверджує українців як націю, дає надію на краще майбутнє.